

ČESKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÝCH VĚD

Těšnov 65/17, 117 05 Praha 1, tel.: +420 221 812 400, e-mail: cazv@cazv.cz, www.cazv.cz

Jak zemědělští ekonomové mohou přispět k rozvoji agrárního sektoru

Výstupům z ekonomie a obecně ze společenských věd včetně řízení, sociologie a informačních systémů se často dostává od veřejnosti skepticismu. Ekonomové prý počítají se spoustou jen těžko měřitelných veličin, a proto jsou jejich výsledky zavádějící. Jindy se společnost jen dozví o výsledcích a ekonomické metody považuje za pochybné. Co tedy mohou výsledky českého výzkumu ve zmíněných vědách poskytnout praxi v agrárním sektoru? O tom jsou následující řádky. Předem je nutno vzít na vědomí, že ekonomové nepracují v laboratorním prostředí a správnost závěrů se tak často potvrzuje v praxi až s určitým časovým odstupem.

V zemědělském ekonomickém výzkumu převažuje výzkum aplikovaný, hrazený převážně z resortních zdrojů Ministerstva zemědělství (NAZV) a dalších ministerstev, nebo z tzv. institucionálních příspěvků pro jednotlivé výzkumné organizace. Stále významné je zapojení českého výzkumu do mezinárodních projektů Evropské unie.

Ekonomický výzkum a zemědělská politika

Nejčastější cesta převodu výsledků výzkumu do praxe vede přes nadpodnikové řídicí instituce (ministerstva, vláda, Evropská komise apod.), jejichž výstupy pak ovlivňují praxi na úrovni podniků a aktivity nevládních organizací (Agrární komora ČR, Potravinářská komora ČR, Zemědělský svaz ČR, Asociace soukromého zemědělství ČR, organizace v oblasti životního prostředí a rozvoje venkova, spotřebitelů atd.).

Hlavní takové výstupy řídicích institucí mají zpravidla povahu opatření zemědělské politiky, což vždy může obsahovat posun mezi vlastními poznatky a doporučeními ekonomického výzkumu a následným politickým rozhodnutím. Prostor pro politická rozhodnutí se zpravidla neshoduje s užšími ekonomickými kritérii a omezení. To tedy znamená, že ne každý výzkumný poznatek se plně a bezvýhradně uplatňuje v rozhodnutích politiků. Ekonom však musí být schopen politikovi „spočítat“, co jeho rozhodnutí pro společnost, pro všechny její hlavní zájmové skupiny znamená. Konečnými „uživateli“ výstupů se totiž nestávají jen zemědělci a další podniky v agrárním sektoru, ale také vlastníci půdy, spotřebitelé potravin a obecně i daňoví poplatníci, jako spotřebitelé takzvaných veřejných statků – biodiverzity, krajiny apod.

Struktury zájmových skupin přitom mohou být velmi pestré a dopady opatření politiky se mohou značně lišit i uvnitř jedné zájmové skupiny. To je příznačné zejména pro podnikatelskou strukturu českého zemědělství, kde značný počet malých farem užívajících menší část zemědělského půdního fondu stojí proti malému počtu velkých farem užívajících naprosto převažující výměru tohoto fondu. Taková struktura je v Evropě (spolu např. se Slovenskem a východními spolkovými

zeměmi Německa) dosti unikátní. Tento rozdíl od zbytku Evropské unie má své dopady i v naplňování obecných cílů EU v rozvoji tzv. Evropského modelu zemědělství v českých podmínkách. Český ekonomický výzkum má pak nelehkou úlohu objektivně posoudit roli menších rodinných farem v komplexním rozvoji venkova proti výhodám z velikosti v zemědělských podnicích typu družstev a společností.

Žádný strategický, koncepční či agrární politický výstup řídicí sféry se bez podpory výzkumu dlouhodobě neobešel. K tomu si řídicí sféra vybudovala i vlastní transferový systém, známý ve vyspělých zemích jako ekonomický výzkumný servis. Ten je zajišťován například Ústavem zemědělské ekonomiky a informací (ÚZEI) v podobě tematických úkolů či účasti špičkových ekonomických výzkumníků v orgánech pro přípravu strategických rozhodnutí.

Je zřejmé, že taková podpora se neobejde bez odpovídajícího vyspělého informačního zázemí. Také toto informační zázemí je předmětem výzkumu. Příkladem je zejména rozvoj datové sítě FADN-CZ pro sledování a hodnocení dopadů politiky do jednotlivých kategorií zemědělských podniků.

Ekonomický výzkum a ekonomika podniků

Nicméně ekonomický výzkum neorientuje své výstupy jen do nadpodnikové sféry. Zkoumá také ekonomické aspekty rozvoje faremních systémů, techniky a technologií, které zpravidla zajišťují specializované výzkumné ústavy. Výstupy samotného ekonomického výzkumu mohou také významně napomoci zvyšování efektivity a ziskovosti podniků.

Zde však jde také o to, do jaké míry je připraveno poradenství pro podniky. Ideálně by se mělo dopsat k systému, který je ve světě znám jako Zemědělský znalostní a informační systém (AKIS). V této oblasti má ČR ještě co dohnět. Jde však také o poptávku po těchto službách ze strany podniků. Bohužel, podniková sféra se často více než zvyšování své ekonomické účinnosti věnuje maximalizaci v získávání dotací. A těch je v našem zemědělství po vstupu do EU téměř třikrát více. To jsou vedlejší účinky společné zemědělské politiky EU, které jsou také větší

nou ekonomických výzkumníků na evropské i národní úrovni kriticky posuzovány.

Pozici ekonomického výzkumu na podnikové úrovni lze objasnit např. na optimálním užití průmyslových hnojiv. Řešení prostřednictvím pokusů specializovaných ústavů lze doplňovat ekonomickým výzkumem, který může analyzovat skutečná, nikoli modelová či pokusná data, v dlouhých časových řadách, a to dokonce i v širším záběru než jen aplikace hnojiv. Provozně ekonomická fakulta České

Doc. Ing. Tomáš Doucha, CSc., předseda odboru ekonomiky, řízení, sociologie a informatiky ČAZV

zemědělské univerzity (PEF ČZU) také na základě mezinárodních srovnání zjišťuje, co je čím nahraditelné v reálných podmínkách zemědělského podnikání.

Do určité míry jsou totiž téměř všechny výrobní faktory v zemědělském podnikání navzájem nahraditelné (lidská práce za stroje apod.). Studie PEF ČZU např. zjišťuje, že zatímco ve střední Kanadě je téměř nemožné nahradit ostatní faktory (např. stroje, práci či hnojiva) půdou, v západní Kanadě může půda spíše nahradit alespoň první dva zmíněné faktory v tom smyslu, že se při jiné kombinaci faktorů nezmění celkový hospodářský výsledek farmy. Otázka, zda půda může nahradit ostatní faktory, je v principu odlišná od otázky opačné, tedy zda půda může být nahrazena ostatními faktory. I zde dospívá výzkum k vyšší nahraditelnosti v západní Kanadě. A co má společného s Kanadou český zemědělec? Mnohé, obzvláště uvědomíme-li si, že české zemědělství, díky relativně velké průměrné velikosti hospodářských jednotek, může být kanadskému podobnější než třeba rakouské. A za

čímco v západní Evropě je možnost nahradit ostatní výrobní faktory půdou těžce myslitelná, u nás to během transformace zemědělství po roce 1989 šlo lépe. Ale i tak zůstává otázka, zda půda může být nahraditelná ostatními faktory. Dnes nám občas technologický pokrok dovolí kvalitativně navýšit efektivní „množství půdy“ obsažené v každém hektaru, ale obecně jsme limitováni podobně jako zbytek světa. Data ze západní Kanady však prozrazují, že nejvíce ekonomicky nahraditelná je půda pomocí hnojiv, a to může mít – i podle autorů studie – negativní vliv na budoucí generace na půdě hospodařící. A to zatím neuvažujeme „technologické skoky“ na bázi GMO.

A jsme u další klíčové otázky výzkumu: Jak vymezit a podpořit tzv. potravinovou bezpečnost země? Odpověď je jednoznačná: nepřeceňujte význam aktuální produkce a věnujte všestrannou pozornost základnímu výrobnímu prostředku – půdě, aby neklesala ani její výměra, ani její kvalita. Efektivita využití výsledků výzkumu v podnikové praxi však musí být zajišťována poradenskými systémy, které musí být schopny „šít na míru“ jednotlivým podnikům a dokonce i pozemkům komplexní návody na optimální užití zdrojů z hlediska podmínek trhu i podpor, kde jde např. i o zapojení do různých agroenvironmentálních programů apod.

Ekonomika a informace o trhu

Výzkum se zabývá např. rozvojem specifických segmentů trhu, např. biopotravin. Jak ukazují poznatky ČZU (2012), na vzniku a rozvoji farmářských trhů se u nás významně podílela – často s politickou motivací – místní a regionální zastupitelstva. Analýzy institucionálních podmínek rozvoje trhů v agrárním sektoru a poskytování informací o těchto trzích všem jeho účastníkům jsou dlouhodobým úkolem výzkumu.

Jak je to např. s rozvojem trhu biopotravin? Pokud si spotřebitel váží biokvality, avšak není ji schopen sám rychle zkontrolovat, trh biopotravin vůbec nemusí z důvodů předběžné opatrnosti vzniknout. Tradiční teoretické řešení zpravidla obsahuje nějakou nezávislou certifikační agenturu, která dohlíží za spotřebitele na dodržování pravidel certifikace, a zároveň šíří informace mezi spotře-

bitele. Většina analytiků právě nedostatek informací spotřebitelům považuje za hlavní problém, který má taková agentura vyřešit. S podobnými otázkami se ostatně setkáváme i na všech ostatních segmentech trhu.

Ve studii PEF ČZU, katedry humanitních věd (2012) k reálnému fungování českého trhu s biopotravinami autoři ukazují, že český spotřebitel dokáže fungovat na tomto trhu i bez informací, tedy často i bez těch, které poskytují samy státní certifikační agentury. Taková důvěra a víra spotřebitelů v českých obchodních podmínkách a vztazích, potvrzená výzkumem, je překvapující. A je to přesně situace, kdy může sociologický výzkum vhodně doplňovat výzkum ekonomický ve prospěch všech zájmových skupin, od zemědělců po spotřebitele. Na řadu se dostávají sociologické metody, které se snaží zjistit, jak zákazníci „nálepky“ vnímají, a z toho se dá vyvodit jejich praktická použitelnost. Politikům a státním orgánům pak takový výzkum pomůže v odpovědi na častou mediální kritiku, že „nálepek“ je již pro spotřebitele příliš mnoho.

Co by bylo, kdyby ...

Odpovědi na otázky typu Co by bylo, kdyby ... jsou zpravidla velmi složité, avšak nejvíce poptávané na trhu výstupů z ekonomického bádání. Takové výstupy se nejvíce uplatňují zejména v přípravě nové zemědělské politiky. K odpovědím používají ekonomové různé modely, od jednodušších až po více sofistikované, od tzv. parciálních modelů, pokrývajících zjednodušeně jeden sektor či komoditu, až po modely obecně rovnováhy, kde např. agrární sektor je součástí celé národní ekonomiky.

Pro některé typy otázek ekonomové vyvinuli a aplikují metody tzv. kontra-faktuální analýzy, které dovolují analyzovat souběžně „oba paralelní světy s uplatněním a bez uplatnění nějaké veřejné podpory“. Jde o minimalizaci tzv. mrtvé ztráty, tedy zdrojů daňových poplatníků, ušetřených u podniků, které podporu v dané výši nepotřebují. Toho dosáhnout v plné uspokojenosti je politicky velmi obtížné, výzkum alespoň signalizuje dimenzi rezerv a potřebu změn v politice.

Takový přístup byl uplatněn např. ve výzkumu ÚZEI (2012) v analýze efektivnosti investičních podpor v Programu rozvoje venkova ČR na období 2007 až 2013. Výsledky výzkumu nám říkají, jaké rozdíly v ekonomické výkonnosti podniků jdou právě na vrub účinku podpor. ÚZEI také např. zjistil, že přínosy se zvyšují s růstem podílu trvalých travních porostů a že vyšší příjmy podpořených podniků odrážejí zvýšení užitkovosti zvířat a tržeb a snížení nákladů. Podpory mobilizovaly dodatečné finanční prostředky, zejména bankovní úvěry, pro modernizaci českého zemědělství, které by jinak zemědělští podnikatelé nevyužili. Efekt mrtvé váhy podpor se ukázal relativně malý a podpory tak byly důležitým a politicky oprávněným impulsem k investování. Bohužel, u jiných druhů podpor, zejména u plošně uplatňovaných tzv. důchodových podpor, výstupy výzkumu signalizují podstatně vyšší míru mrtvé váhy podpor.

Zemědělská ekonomie a změny podnikatelského prostředí

Z předchozího textu také vyplývá ošidnost práce pouze s průměrnými hodnotami. Mnoho bylo napsáno o tom, jak například nízké mzdy v zemědělství v porovnání s ostatními sektory brání rozvoji zemědělských podniků. „Nejsou lidi“, zejména pro náročnější a odpovědnější práce v živočišné výrobě apod. Výsledky výzkumu ÚZEI (pracoviště Brno) však např. ukazují, že zásadní rozdíl v příjmech se netýká ani tak průměrného pracovníka v sektoru, nýbrž že největší „diskont“ zažívají manažeři a vrcholoví pracovníci. Paradoxně to ale nemusí znamenat jen špatnou zprávu pro budoucnost sektoru. Rozdíl v příjmech řídicích pracovníků (proti ostatním sektorům ekonomiky) je větší než rozdíl v jejich dovednostech. Potvrzují to i údaje získávané pravidelně od absolventů Mendelovy univerzity. Do zemědělství je lákají především nefinanční faktory, a tak zde nemusí platit vztah „čím dražší tím lepší pracovník“.

Nejedná se pouze o samotné ekonomické výsledky, ale i o znalosti širších souvislostí vývoje včetně změn podnikatelské struktury agrárního sektoru v globalizujícím se agrobyznysu. Kdo jsou vítězové a poražení v nových podmínkách moderního zemědělství? Těmito otázkami se zabývá zejména Fakulta regionálního rozvoje Mendelovy univerzity Brno na základě výzkumu příčinných souvislostí vývoje intenzity zemědělství nejen v ČR, ale i v ostatních zemích EU a USA. Publikace Rozvoj zemědělství a venkova v evropském modelu agrární politiky – formování strategie v kontextu změn prostředí (2013) prokazuje, že často vyslovená teze „za všechno může Brusel“ není zdaleka pravdivá. Naopak zde najdeme argumenty pro nezbytnost domácího ekonomického výzkumu a využití nemalých domácích rezerv.

Závěrem

Požadavky na ekonomický výzkum narůstají a lze konstatovat, že se jeho poznatky do značné míry uplatňují jak při formování strategie (viz zejména vládní dokument Strategie pro růst – české zemědělství a potravinářství v rámci SZP EU po roce 2013), tak při její implementaci v rámci přípravy SZP po roce 2013.

Pokusili jsme se s využitím vybraných výsledků z posledních let naznačit význam ekonomického výzkumu pro český agrární sektor. Pochopitelně s vědomím rezerv jak ve vlastní výzkumné činnosti, tak v transferu poznatků. Kvalita a účinnost transferu jsou závislé na více faktorech, počínaje ekonomickou vyspělostí řídicích institucí a konče poptávkou zemědělských podniků nejen po co největším dílu dotací, ale zejména po stimulech k rozvoji jejich skutečné efektivnosti a konkurenceschopnosti.

Doc. Ing. Tomáš Doucha, CSc., předseda odboru ekonomiky, řízení, sociologie a informatiky ČAZV s využitím podkladů výzkumných organizací a členů odboru